

TÜRK KÜTÜPHANECİLER DERNEĞİ BÜLTENİ

CİLT : XV

SAYI : 3

TARİHİMİZDE ANADOLU'DA KÜTÜPHANE KURMA ÇABALARI (1)

Dr. Müjgan CUNBUR
Milli Kütüphane Genel Müdürü

1701-1823 yılları arasındaki kütüphanecilik tarihimizi Anadolu'da kütüphane açma faaliyetleri bakımından, İstanbul'un fethinden önce ve sonra olmak üzere iki devreye ayırmak mümkündür.

İlk devirde yani İstanbul'un fethinden önce Anadolu'da oldukça keşif bir kütüphane kurma faaliyetiyle karşılaşırız. Anadolu Selçuklu hükümdar, vezir, emir, bey ve ilim adamlarının saray, konak ve evlerinde kurulan özel kütüphanelerini, medreselerde, camilerde, imarethanelerde, darü'l-huffazlarda ilim adamları, öğrenciler ve halkın yararına açılan kütüphaneler izlemiştir. O devirden günümüze kalan yazma eserlerin zahriyelerinde temellük ve vakıf kayıtları Selçuklu devri kütüphanelerinin varlığını ortaya koyan elle tutulup gözle görülen tanıklardır.

Selçuklu devri kütüphanelerinin tipik örneği Konya'daki Sadreddin Konevi Kütüphanesi'dir.

Beylikler devrinde Erzurum'da kurulduğu tahmin edilen Saltuklu kütüphaneleri, Diyarbakır ve Mardin'de kurulan Artuklu kütüphaneleri üzerinde durulması gerekli kuruluşlardır. Beylikler devrinin en önemli kütüphanesi Kastamonu'da Candaroğlu İsmail Bey tarafından kurulan büyük külliye, o devirdeki deyiimiyle imaret kütüphanesidir.

Osmanlılar zamanında daha Orhan Bey devrinden itibaren Bursa ve İznik'te medreseler içinde kütüphaneler kurulmuş olduğu, bu devirleri inceleyen tarihçiler tarafından söylenmektedir.

Osmanlılar çağında kitaba ve kütüphaneye en büyük önemi veren Fâtih II. Sultan Mehmed olmuştur. Onun sancakbeyliği zamanında Manisa Sarayında kurulan kütüphane, sonradan kısmen Edirne Sarayına nakledilmiş, İstanbul'un fethiyle bu saraydan da bir kısım kitapların İstanbul'da önce eski saraya, sonradan da yeni saraya götürüldüğü bilinmektedir. İstanbul'da açılan ilk kütüphaneleri, Anadolu'dan götürülen kitapların teşkil ettiği bir hakikat olarak ileri sürülebilir. Orhan Beyden Fâtih'e kadar geçen devir içinde Osmanlı padişahları adına sayısız, telif ve tercüme eserlerin yapıldığı ve saraya takdim edildiği bilinmektedir. Bu eserler sarayda külliyetli miktarda kitap toplanmasında ve saray kütüphanesinin kurulmasında âmil olmuştur.

İstanbul'un fethinden sonra, fethi takip eden ilk yıllardan başlamak üzere Anadolu'da zaman zaman kesiflenen bir kütüphane kurma faaliyetiyle karşılaşırız. Afyon'da Sadrazam Gedik Ahmet Paşanın kendi adını taşıyan külliyesi içindeki kütüphaneyle, II. Bayezid'in sancakbeyliği sırasında Amasyada kurduğu külliye içindeki kütüphane Fâtih devrinde Anadolu'da kurulan kütüphanelerin başlıcalarıdır.

Bundan sonra Anadolu il ve ilçelerinde kütüphane kurucularının genişlendiğini görüyoruz. Padişah ve sadrazamların, vezirlerin yanında hanım sultanların, devlet adamlarının, din adamlarının kurdukları kütüphaneler göze çarpar. Bir kısmı da tamamen mahallî gayretlerle, o bölgede yetişmiş kişilerin meydana getirdikleri tesislerdir. Bu tesislere bir örnek olarak XV. Yüzyılda Kayseri'de Bedesten içinde kurulan Kadı Mahmud Kütüphanesi'ni sayabiliriz. Medrese öğrencilerinin istifade etmeleri, hatâ ödünç olarak kitap almaları için kurulan bu kütüphane, vakıf şartları bakımından hayli ilgi çekici bir tesistir. Aylıklı bir hafız-ı kütübü mevcuttur. Kitapların iare süresi icabında bir yıl çıkmaktadır. Her sene rebi'ül-evvel ayında kitapların okuyuculardan toplanıp revizyonu yapılmaktadır. Kurulduğu yer bakımından dikkatî çeken böyle tipik bir bedesten kütüphanesine daha Tosya'da tesadüf etmekteyiz.

II. Bayezid devrinde, padişahın kadınlarından ve Sancakbeyi Şehzade Şehinşah'ın annesi Hüsnüşah Sultan Manisa'da bânisi bulunduğu Hatuniye Cami'inde bir kütüphane tesis etmiştir. Manisa'da diğer iki kütüphaneyi Yavuz'un eşi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsâ Sultan kurmuştur. Bunlardan ilki Sultan Cami'i içinde kurulmuş bir cami kütüphanesi, ikincisi aynı zamanda bir tıp mektebi vasfını taşıyan Manisa Darü's-sıfası içinde kurulmuş bir hastane kütüphanesidir. Bir kısmını tetkik etmek imkânını bulabildiğim bu eserler arasında tıptan başka tarih ve edebiyatla ilgili kitaplar da mevcut olup bu koleksiyondan günümüze kalan eserler bugün Manisa Halk Kütüphanesini değerlendirmektedir.

Kanunî devrinde Anadolu'da kurulan kütüphaneler arasında Vezir Mehmet Pertev Paşa'nın İzmit'te, Gazi veya Çoban diye meşhur Mustafa Paşa'nın Gebze'de Cami içinde, Kara Mustafa Paşa'nın Kastamonu'da Darü'l-hadis içinde meydana getirdikleri vakıf kitap koleksiyonlarını sayabiliriz.

Anadolu'da kurulan vakıf kütüphanelerinin tesis edildikleri yerler büyük bir çeşitlilik gösterirler. Medreseler, camiler, cami bitişikleri, çarşı ve bedestenler, tekkeler, darü's-sifalar bu yerler arasındadır.

XVII. Yüzyılda Köprülü Mehmed Paşa'nın Safranbolu'da, Kara Mustafa Paşa'nın İncesu'da meydana getirdikleri kütüphaneleri, XVIII. Yüzyılda sayısız kütüphane izlemiştir. XVIII. Yüzyılın başlarında Nevşehirli İbrahim Paşa doğduğu memlekette vücuda getirdiği külliye içinde, Lâle Devrinin en ince nakışlarıyla süslü bir kütüphane binası kurmuş, bu kütüphaneye bir kısmı sanat, bir kısmı muhteva yönünden büyük değer taşıyan kıymetli bir yazma koleksiyonu bağışlamıştır. Bu arada Anadolu'da kurulan kütüphaneler arasında Abdülcebbar-zade Ahmet Paşa'nın Yozgat'ta vücuda getirdiği Timurlu diye bilinen bir kütüphane daha vardır. Asrın sonlarına doğru Reisü'l-küttap Mustafa Efendi'nin, babası Âşir Efendi adına Kastamonu'da, Derviş Mehmed Paşa'nın Burdur'da kendi adına kurduğu kütüphaneler üzerinde durulması gerekli koleksiyonları ihtiva ederler. Halil Hamit Paşa'nın, tarihimize yeniliklerin yaratıcıları arasında öncülerden sayılan bu sadrazamın, memleketi olan Isparta'da kurduğu kütüphane gerek sanat, gerekse muhteva yönünden gayet kıymetli yazma eserleri ihtiva etmektedir. Bundan birkaç yıl önce Karavezir Mehmet Paşa'nın memleketinde, Gülşehir'de, meydana getirdiği kütüphaneyi de bu arada unutmamak gerekir.

XVIII. Yüzyılın sonunda Konya, Kayseri ve Akhisar'da kurulan üç kütüphane, üzerlerinde ayrıca durmayı gerektirecek niteliktedirler. Bunlardan Konya'daki kütüphanenin kurucusu Yusuf Ağa, III. Selim'in valdesi sultanın kapıcıbaşıdır. Konya'daki Selimiye Camiine bitişik güzel bir yapı olan kütüphanesine 1223 kitaplık gayet kıymetli bir koleksiyon bağışladıktan başka, kütüphanecilik tarihimize girecek nitelikte şartları taşıyan bir vakfiye yapmış, o devrin hafız-ı kütüphanelerinde, bugünün kütüphanecilerinde aradığımız bazı vasıfların bulunmasını istemiştir.

Kayseri'de Ulucami bitişiginde kurulan Raşit Efendi kütüphanesinin kurucusu ise devrin reisü'l-küttabı, bugünkü deyimiyle dışişleri bakanıdır. Gerek Yusuf Ağa, gerekse Raşit Efendi kütüphaneleri, Nevşehir'deki Damat İbrahim Paşa Kütüphanesinde olduğu gibi tamamen İstanbul'da uygulanan Osmanlı kütüphane mimarisine uygun olarak inşa edilmişlerdir. Raşit Efendi de kütüphane vakfiyesine gayet kıymetli hü-

kümle koymuştur. Bunların başlıcaları kütüphanecilerin atanmalarıyla ilgili, babadan oğula geçme geleneğini bozan hükümlerle kütüphanecilerin izinlerine ve okuyucuya verilecek yazı malzemeleriyle ilgili şartlardır. Her iki vakfiyedeki şartlar başlıbaşına bir tebliği gerektirecek değer ve niteliktedir.

Akhisar'daki Zeynelzade kütüphanesi ise Zeynelzade Hacı Ali Efendi tarafından kurulmuş olup, Anadolu'daki son devrin en güzel ve en modern binalarından birine kavuşmak üzeredir.

Devletin belli başlı makamlarında yer alacak kadar yetistikten sonra doğdukları memleketlere kitabı ve kütüphane hizmetlerini götürme gayretleri XIX. Yüzyılda da devam eder. Bu asırda kurulan kütüphanelerin içinde en ilgi çekeni Tire'de Necip Paşa'nın kurmuş olduğu kütüphanedir. 1274 kitapla, bundan önce söylediğim kütüphanelerin mimarisine benzemeyen bir üslûpta inşa edilmiş bir bina içinde kurulan bu kütüphaneye, bilhassa kuruluşunun nedenleriyle dikkatimizi çekmektedir. Bağdat Valiliğine atanan Necip Paşanın, memuriyetine giderken yolu Tire'den geçer, birçok gençlerin ellerindeki parça parça kitap yapraklarını saçak altlarında okumaya çalıştıklarını görür. Gençlere daha iyi şartlar altında ve daha iyi kitaplardan okuma imkânını sağlamak üzere Tire'deki meşhur kütüphanesini vücuda getirir.

Yine bu asırda kurulan kütüphaneler arasında Osman Paşa'nın Trabzon'da Hatuniye Medresesi kütüphanesiyle Hazine-dar-zade Abdullah Paşa'nın Canik'te, aynı soydan Süleyman Paşa'nın Çarşamba'da ve bilhassa Saray mensuplarından Tahsin Ağa'nın Ürgüp'te kurdukları kütüphaneler anılmağa değer.

XX. Yüzyılın başında Ürgüp'ün Ortahisar bucağında Hüseyin Galib Beyin kurduğu kütüphane, kütüphane tesisi faaliyetinin illerden ilçelere, oralardan da bucaklara yayıldığının bir delilidir.

Bir ilçe kütüphanesi olarak Vecihi Paşa-zade Kemal Paşa'nın Ayaş'ta kurduğu Bünyamin Kütüphanesi, Bayburt'taki Ziyaiye kütüphaneleri anılmağa değer kuruluşlardır.

Anadolu'da en çok vakıf kütüphane kurulan iki ilimizden birincisi Bursa, ikincisi Kastamonu'dur.

Üzerinde durulması gerekli ve cumhuriyet yıllarında kurulmuş bir vakıf kütüphane de Sinop'taki Rıza Nur Bey Kütüphanesidir. Rıza Nur Bey, kendinden önce kurulmuş kütüphanelerin aksine koleksiyonlarını çoğunca modern ilimlerle ilgili eserlerden ve batı dillerinden seçmiştir. Köyduğu vakıf şartları eskilerine nisbetle büyük yenilikler taşımakta,

kütüphanenin kuruluş amacı «Türklüğü yüceltmek» şeklinde özetlenmektedir.

Son bir vakıf kütüphane olarak da Bor'daki Halil Nuri Bey kütüphanesini zikredebiliriz.

Bu sayılan kütüphaneler, Anadolu'nun il, ilçe, bucak, hattâ köylerinde kurulmuş yüzlerce kütüphane arasından seçilmiş bir kaç örnektir. Bu örnekler tarihimizde yerleşmiş bir kütüphane kurma geleneği bulunduğunun başlıca tanığıdır. Bu gelenek bütün memleket sathına yayıldığı gibi, kütüphane tesisi işi devrin sadrazamından terzi Bekir Ağa'ya kadar her meslekten, her dereceden kişilerin benimsediği bir husustur.

Son onbeş-yirmi yıldır modern kütüphaneciliği memleketimizde yerleştirmek çabası içindeyiz. Son yıllarda kitabı, kütüphaneyi en küçük topluluklara kadar götürmek, yetişkinlerin eğitimi konusunda halk kütüphaneleri olarak üzerimize düşen görevi yapmak amacıyla ve azmindeyiz. Kitabı, kütüphaneyi halka götürmek ve sevdirmek konusunda başarıya ulaşacağımızı ümit ediyorum. Çünkü bu konuda zengin bir geçmişimiz var. Kitabı vaktiyle en küyükle kültür merkezlerinden en ücrâ dağ başlarına götürebilmişiz. Üzerinde dolaştığımız saha ham bir toprak değildir, oraya asırlar öncesi bir temel atılmıştır. Böylesine bir temel mevcut olduktan sonra, üzerinde yeni bir bina kurmak için yeni yeni imkânları arayıp bulmak her zaman için mümkündür.

III. Kurultayımızın üyelerini saygı ve beni dinlemek lûtfunda buldukları için şükranlarımla selâmlarım.